

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
В.О. Венгерська

Утворення та діяльність державних банківських
установ на Правобережній Україні у другій
половині ХІХ століття.

Відповідальний редактор
доктор історичних наук, професор
В.Г. Сарбей

Київ 1997

Венгерська Вікторія Олексіївна

Утворення та діяльність державних банківських установ на
Правобережній Україні у другій половині XIX ст.

У брошурі розглядається та аналізується процес утворення та специфіка діяльності Державного банку, пенсійних та позичкових кас, що діяли при його відділеннях, Селянського та Дворянського банків. Звернено особливу увагу на державну підтримку вітчизняного товаровиробника.

Розрахована на фахівців-істориків, економістів та студентів, а також усіх, хто цікавиться історичним минулим України, яке є повчальним і сьогодні.

Рецензенти

В. М. Волковинський, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту Історії НАН України;

Ю. П. Лавров, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту Історії НАН України.

Відповідальний редактор

доктор історичних наук, професор

В.Г. Сарбей

ISBN 966 - 02 - 0507 - 4

Вступ

... Які існують ліки, якщо у нас занадто мало грошей ?

Нам необхідно влаштувати банк.
Банк - це машина для кредиту,
для підсилення ефекту існування грошей.

У. Петті.

Перехід до ринкової моделі соціально орієнтованої економіки не можна здійснити без створення дійового фінансового ринку. Серйозні бюджетні проблеми, що існують в нашій державі виникли внаслідок слабкого та ефективного використання фінансів і кредиту в економіці та виробництві, дещо спрощеного поняття ролі товарно-грошових відносин. Оскільки лише встановлення вільних цін, майже повна відмова держави від хоча б часткової регламентації чесної конкурентної боротьби не можуть вирішити існуючих проблем, їх вирішення вимагає координації дій всіх суб'єктів підприємницької діяльності та уряду.

Останнім часом Національним Банком та урядом України розробляються певні програми та план щодо наукового обґрунтованої концепції державного регулювання, яка має встановити межі втручання держави в економічні процеси, визначити його форми і методи, розробити адекватні моделі, враховуючи особливості соціально-економічного розвитку України. Добре налагоджена кредитно-банківська система є важливим чинником формування цивілізованих економічних відносин, одночасно показником рівня зрілості та засобом їх прискорення. Вивчення досвіду розвитку та удосконалення цієї системи, а також проведення грошової реформи примушує звернутись до історії, а саме історії Російської імперії у другій половині XIX ст., під владою якої була тоді й більша частина України. Саме в цей період всі галузі економіки в порівнянні з їх станом у дореформну добу, піддавались докорінним змінам. Становлення та розвиток кредитної системи в Правобережній Україні обумовлено загальним розвитком капіталізму)- в цілому по Російській імперії, одночасно маючи свою специфіку За тодішнім адміністративним поділом Правобережжя включало Київську.

Волинську та Подільську губернії. Історичну індивідуальність Правобережжя визначала та обставина, що навіть після насильницької ліквідації у XVIII ст. польської державності, польська шляхта лишилась панівною на цих віковичних українських землях. До того ж запроваджена російським царизмом примусова межа осілості євреїв проходила саме в цьому краї і це об'єктивно сприяло посиленню тут їх ролі у соціально-економічному житті.

Проблема стану та розвитку банківської системи в окремих регіонах України в другій половині XIXст., досі ще не була предметом спеціального наукового дослідження. Основна маса робіт має загальний характер або опосередковане відношення до теми. Особливе місце в історіографії проблеми розвитку кредитно-банківської системи доби реформування мають ґрунтовні дослідження вчених, які одночасно були і фахівцями-практиками, поєднуючи свої теоретичні знання з практичним доробком.] 1]

Особливе місце посідають праці представників так званої Київської психологічної школи в економіці.[2]

В історико-економічній літературі кінця XIX - початку XX ст., особлива увага приділялась вивченню та аналізу діяльності окремих банківських установ. [3]

1. Васильчиков А. Мелкий земельный кредит. - СПб., - 1886.
Бородаевский СВ. Ссудо-сберегательные и кредитные товарищества -СПб., 1906.
Кауфман Н. Статистика государственных финансов России в 1862—1884гг.-СПб., 1886.
Мигулин П.П. Настоящее и будущее русских финансов. - Харьков, 1907.
Мигулин П.П. Наша банковская политика. - Харьков, 1904.
2. Бунге Н.Х. Мысли о рациональном устройстве западно-европейских торговых банков. - К., 1857
Банковские законы и банковская политика. - СПб.. 1874.
Основание политической экономики. - К., 1870.
Исторический очерк бумажных денег в России. - Спб . 1887.
Пихно Д.И. Коммерческие операции Государственного банка. - К., 1876.
Оржнецкий Р.М. Полезность и цена. Политико-экономический очерк. - Спб. 1895.
3. Воропаев Ф. Крестьянский банк и его основание- Спб.. 1905.
Гамбаров П. К вопросу о банках краткосрочного кредита. - К., 1885.

Окремо слід згадати праці представників української діаспори, які наголошували на значну близькість Правобережної України до Західної Європи, на особливо тісних її зв'язках з Польщею, підкреслюючи, що Україна є окремим господарчим регіоном і що територіальна проблема української економіки зв'язана з національними та соціальними інтересами її народу; а в Російській імперії економічні інтереси суперечили політичному стану. [1]

В сучасній українській історіографії досліджувана проблема вивчена ще недостатньо: як правило, їй відводиться або невеликий розділ, або ж параграф, в яких аналізується стан цієї галузі економіки. [2]

Серед російських вчених радянського періоду, спеціалістів з проблеми економічної історії слід згадати праці Бовикіна В.І. Гіндіна І.Ф., Хромова П.О. [3]

- Гурьев А. К реформе крестьянского банка. - Спб.. 1884.
- Записка о промышленных банках . - Спб., 1900.
Зак А. Крестьянский поземельный банк (1893-1910). - М., 1910 .
Судейкин В. Государственный банк .Исследование его устройства, экономического и финансового значения. - Спб.. 1891.
1. Бородаевський СВ. Теорія та практика кооперативного кредит). - Подебрати, 1925.
Коропецький І.С.Українська економічна думка в XIX ст. - К., 1991.
Оглоблін О.Проблема української економіки в науковій літературі і громадській думці XIX-XXст. - Нью-Йорк, 1953.
Стасюк М.Економічні відносини України до Великої Росії і Польщі. - Б.М. б.р.
 2. Гуржій І.Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні. - К . 1962.
- Історія народного господарства України- К.. 1988
История Украинской ССР. В 10-ти томах, т.4. - К., 1983.
Кругляк БА. Внутренняя торговля в России в конце XIX - начале XX века. На материалах Украины .- Самара. 1992.
- Україна і світ: історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства. - К.. 1994.
 - 3 Бовыкин ВИ. Зарождение финансового капитала в России - М.. 1967: Формирование финансового капитала в России. - М.. 1984.
Гиндин И.Ф. Банки и промышленность в России. - М.. 1927; Об особенностях империализма в Россию. - М.. 1963.
Хромов П. А. Экономическое развитие России в XIX - XX вв. (1800 -

В брошурі широко використані матеріали фондів Російського Державного історичного архіву у м. Санкт-Петербурзі, Центрального державного історичного архіву України, Державного архіву Житомирської області.

Основною метою роботи є дослідження методів, форм, банківських та кредитних механізмів державного регулювання економіки у досить специфічному регіоні Російської імперії - Правобережній Україні в процесі розвитку та утвердження тут капіталістичних відносин.

Передумови створення мережі державних банківських установ

Друга половина XIX ст. в історії України передусім пов'язана з введенням в життя низки загальноімперських реформ, як політичного, так і економічного плану. Вони стимулювали розвиток капіталізму, про що свідчить безліч фактів: це і розвиток промисловості (в південній Україні - гірничо-видобувна галузь на Катеринославщині та у Донецькому вугільному басейні, а на Правобережжі - цукрова промисловість); це і надзвичайне поживлення в торгівлі, як у внутрішній, так і в зовнішній. Не обійшли ці реформи і мережі фінансово-кредитних установ. Відомий економіст МІ. Туган-Барановський зазначає: «Чим більше розвивається капіталістичне господарство, та чим складнішими стають стосунки господарських одиниць, - тим більшого значення набуває кредит». [11

Банки в Україні спрямовували свою діяльність на збут сільськогосподарської продукції, поступово створювали умови для концентрації капіталу у торгівлі. Як зазначив І.Ф. Гіндін, вирішальне значення у кредитуванні торгівельного обороту мали провінційні, а не столичні банки. [2]

Поступовий розвиток країни вимагав створення розгалуженої банківської мережі, яка б сприяла економічній стабілізації. Це добре розуміли найбільш талановиті державні діячі. Ще 1857 р. той же М.Х. Бунге зазначав: «Вимоги практиків, капіталістів, банкірів - щоб банки були загальним здобутком, щоб кожна більш-менш промислова

1917). - М , 1950.

1. Туган-Барановський М.І. Політична економія. - К.: 1994, с. 23
2. Гиндин И.Ф. Русские коммерческие банки. - М.: 1948, с. 71

місцевість мала свою касу, для запліднення певних заощаджень, посередника для грошових та позичкових оборотів». [1]

Ще у пореформну добу висувались різноманітні проекти впорядкування фінансів як шляхом випуску різноманітних позик, продажу казенних земель та лісів, так і зменшення державних витрат і т. ін. Одразу після реформи, у 1862 р. проведено фінансову реформу: було затверджено нові правила складання та розгляду державного бюджету, запропоновані зміни у касовій справі, державному контролі, почали публікувати бюджет. У податковій системі були скасовані винні відкупи, їх замінив акциз на вино, збільшилися акцизи на тютюн, цукор. Зняття податей із врахуванням стану не було знищено, хоча і обмежувалось прямими податками; подушний податок не був відмінений до 80-х років (від нього звільнялися лише міщани), не дивлячись на створення безлічі комісій по його знищенню. Після реформи всі селяни сплачували подушний податок, колишні поміщицькі та надільні селяни вносили викупні виплати: селяни, не переведені на викуп, сплачували оброк поміщику, продовжуючи виконувати різні обов'язки. Державні селяни до 1886 р. сплачували оброчний та подушний податок, в подальшому їх перевели на відкуп, розмір якого збільшувався. В державному бюджеті все більшого значення набули непрямі податки: цукровий, тютюновий, соляний. Наприкінці 80-х рр.: ввели податки на гас та сірники, збільшено акциз на цукор, тютюн, горілку. З кінця 90-х рр. було запроваджено казенний продаж горілки по всій імперії.

У 1899 р. із 1857 млн. руб. прибутків питейний дохід давав вже 310 млн. руб., акцизні прибутки на тютюн, цукор, гас та ін. товари - 139 млн., митний прибуток - 219 млн.. податки - 60 млн., викупні виплати - 95 млн. руб.

З 1899 р. почали використовувати на нових основах обкладення торгівельних та промислових підприємств - промисловий податок. ^надходження від якого у 1899 р. досягли 60.7 млн. руб. Виплачувався цей податок під час отримання промислового свідоцтва. Підприємства, прибуток яких перебільшував 3% - сплачували також податок з прибутку. З 1885 р. ввели рентний податок у формі збору з прибутків від грошових капіталів. Його розмір складав 5% з прибутків.

60 - 70 рр. XIX ст. були початковим етапом формування банківської системи. Оскільки розвиток капіталізму у Росії відбувався в умовах жорсткої регламентації економічного життя з боку держави,

1. РДІА Ф. 560. - Оп. 33. - Спр. 1026. - Арк. 28-30.

це звичайно, обумовило і постійне втручання в процеси становлення та зростання капіталістичної кредитної системи, початком створення якої було заснування у 1860 р. Державного банку.

Специфіка діяльності Державного банку та його контор на Правобережній Україні

Державний банк став нащадком ліквідованих казенних банків, які слугували в основному) для кредитування дворянства та уряду. Державний банк виник на руїнах дореформної кредитної системи, та, певним чином, уповноважував її функції, разом з тим, він був покликаний сприяти поживленню торгівельних оборотів та зміцненню кредитної системи. І все ж він не став «банком банків» на початковому етапі, а був, по суті, комерційним банком, приймаючи внески та відкриваючи поточні рахунки, обліковуючи векселі та видаючи позики під заставу товарів, коштовних металів та цінних паперів. [1]

Державний банк Російської імперії мав своєрідні риси: йому не надавалось права самостійної емісії, він випускав кредитні білети за вимогами уряду; кредитні білети для комерційних цілей випускались кожного разу за спеціальними вказівками, а також він переобліковував векселі інших банків, тобто був як відділення державного казначейства для здійснення за його рахунок витрат.

Державний банк здійснював широкі кредитні операції у галузі торгівлі. Він мав три контори та 24 відділення у великих містах України. У Києві діяла контора Держбанку, в містах Вінниці та Житомирі були відкриті його відділення. З моменту відкриття київської контори, операції банку постійно збільшувалися. Державний банк намагався залучити найбільшу кількість вкладників, поширювати та урізноманітнювати свої операції. Починаючи з 1864 р. коли керуючим конторою, як вже згадувалось, став МХ. Бунге. у газеті «Киевлянин» почали постійно публікувати баланси контор та проводити своєрідний «лікбез» населення по банківських операціях, тобто, пояснювалось, що є актив, пасив, чому та як мають отримати дивіденди за акціями вкладники. [2]

1. Хромов ПА. Экономическое развитие России в XIX-XX вв. с. 401.
2. Киевлянин, 1864, № 4.

Так. на 1 липня 1864 р. баланс банку виражався сумою 7.982.639 руб. 97 коп. [1] Така прозорість операцій банку сприяла збільшенню кількості його клієнтів.

Банк кредитував різноманітні кредитні товариства, які активно почали виникати у цей період. Крім цього, підтримка промислових підприємств теж входила в коло діяльності установи.

Як зазначив у своїй монографії Гіндин І.Ф. [2] «кредитування промислових підприємств Державним банком менш за все було комерційною операцією, яка і планувалась для отримання надвисокого прибутку, клієнтурою банку були зовсім не процвітаючі підприємства. Скоріше, навпаки, це були підприємства, які відчували фінансові складнощі. Серед них, в основному, були ... старі металургійні підприємства, підприємства транспортного машинобудування, ... Нарешті, поміщики, які намагались налагодити > своїх маєтках цукрові заводи».

Підтримка Державним банком виробників та реалізаторів цукру

Як вже зазначалось, у досліджуваному регіоні цукрова галузь мала важливе значення. Оскільки у експорті Російської імперії продукція цукрової промисловості посідала значне місце та приносила відчуті прибутки, уряд намагався не допустити занепаду цієї галузі, який намітився після селянської реформи. Це пов'язувалося з тим, що багато цукрових заводів існували на панщинній праці, умови якої були надзвичайно важкими, тому ціна на вільнонаймані робочі руки раптом «надміру підвищилась» [3]. до цього приєдналося ще загальне безгрошів'я і нестача кредиту.

Існувала ще одна причина, яка призвела до подібної кризи, вона одночасно свідчила про недостатню розвиненість торгівельно-грошових відносин, всієї банківської системи та загального дефіциту грошей у країні. Ця причина - у надмірному використанні тратт - це розписки, які видавали власники цукрових заводів за отриманий цукор

1. Киевлянин. 1864, № 1.
2. Гиндин И.Ф. Государственный банк и экономическая политика царского правительства (1861-1892 гг). - М: 1900.
3. Шишков 'А. Свеклосахарное производство в России. - М: 1870. - с. 28-29.

з нарахуванням на них 8 - 10 % річних. Їх дозволялось передавати в інші руки, нерідко вони знаходились в обігу замість грошей. [1]

Тратти стали видаватись не тільки на те, щоб покривати потреби в оборотном} капіталі, а так само й на те, щоб забезпечити основні капітали, щоб покривати видатки на ремонт та переобладнання заводів. Траплялось, що траттами покривались і особисті видатки. Ситуація у галузі погіршувалась, тому власники цукрових підприємств Правобережжя 1860 р. звернулися до Міністерства фінансів з проханням про офіційне визнання тратт. У вигляді тимчасового заходу, за погодженням губернських управ, було дозволено обіг «платіжних квитанцій», «тратт» та різноманітних марок. [2]

1861 р. Яхненко та Смирєнка видали різним особам своїх розписок на 1 млн. руб. 1862 р. на українських ринках знаходилося в обігу більше чим 4 млн. руб. тратт Яхненка та Смирєнка. Під час Київських контрактів 1862 р. кредитори підняли відсоток за позики до 24% річних, це відчулось не в останню чергу і тому, що уряд заборонив пускати в обіг тратти, розписки та різноманітні марки. Внаслідок цього власники заводів змушені були купувати все за готівку, паралельно оплачуючи свої попередні боргові зобов'язання. [3] За таких умов виявилось банкрутство фірми Яхненка та Смирєнка, закладів Бобринського та Браницьких.

Падіння фірми Яхненка і Смирєнка справило надзвичайне враження на ділові кола імперії. «Очі і вуха всіх скеровано на Київ, де страшенно погромлено капітали і вся цукрова промисловість висить на волосинці. Вразило всіх припинення платежів дому «бр. Яхненка і Смирєнка», Городищенський завод яких зажив слави на всю Європу, але не одному «Яхнові» прийшлося скрутно, погано живеться й дихається й іншим київським заводчикам. Справи Трошинського. Кельна. Ячевського й багатьох інших так само незavidні. Це вже далеко не таємниця, в якому становищі був граф Бобринський - наш прабатько і аристократ цукробурякового виробництва». [4]

1. Вестник промышленности. - 1861. № II. — с. 39.
2. Раковский Л.Э. Сахарная промышленность Украины во второй половине XIX в. Социально-экономический очерк. - Чернигов: - 1992. - с. 25.
3. Акционер- 1862. -№ 10- 13.-е. 41-42
4. Промышленность. Журнал мануфактуры и торговли - 1862 Т VI - с. 64.

Подолати кризу Бобринському допомогли зв'язки, завдяки яким він зміг отримати позику у Державному банку. Позику була видана на таких умовах: 3 млн. руб. на 26 років з виплатою 5% від суми, у рахунок цієї суми відпустили ще 500 тис. Руб. із фонду, який був у Державному банку на особливому рахунку з Державною скарбницею. Забезпеченням цієї позики були всі маєтки Софії та Олексія Бобринських у Тульчині, на Київщині. Курщині, Чернігівщині та Сибірщині з усіма заводами. [1]

Торгівельний дім братів Яхненка і Смирєнка. припинивши платежі за своїми борговими зобов'язаннями під час Контрактів, звернувся з проханням до своїх кредиторів подати рахунки та баланси, а також підшукати кошти для обєригання їх інтересів. Власники торгівельного дому скаржились на загальний застій у торгівлі в цей період та масштабну грошову кризу, яка найтяжче відбилася на цукровій промисловості.[2]

Криза 60-х рр. цукрової промисловості позначилася значним зменшенням кількості діючих підприємств. Так, у Київській губернії із 83 цукрових заводів 8 не діяли, в Подільській із 35 не діяли 2. [3] Одночасно скоротилось виникнення нових заводів. Так, у 1861 р. у Подільській губернії з'явився один, у 1862 р. у Київській - два заводи. [4] Кризові явища, не зважаючи на деякі потуги Державного банку послабити їх, розтягайся на все десятиріччя. В ^ умовах капіталістичного ринку, який активно формувався, змогли вижити лише великі та потужні підприємства. В часи піднесення, що наступили з 1871 р., продовжували руйнуватися підприємства мануфактурного типу.

В період промислового піднесення збільшилося банківське фінансування промисловості. До того ж. фаза піднесення супроводжувалася спекуляцією. Як зазначалося у діловому часописі «Дело», у всіх на язиці тільки й було одне слово «кредит». Всі заговорили про джерела й засоби розвитку промислових і

1. Воблий К.Г. Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловості. - К.: - 1930. - Т. 2. - с 105.
2. Раковский Л.Э. Сахарная промышленность • Украины во второй половине XIX в. Социально-экономический очерк. - Чернигов: - 1992. - с. 26.
3. Ежегодник Мин-ва финансов. Вып. II. 1864. - с 483.
4. Обзор различных отраслей мануфактурной промышленности России. -Т. 1.-е. 19.

продуктивних сил. Але промислових сил не можна утворити без грошей і кредиту. І от утворюється широкий кредит, сміливий і аж надто ризикований. [1] Глибока депресія стане наслідком активних спекулятивних дій, одночасно далася ознака кризи, яка охопила Західну Європу у 1873 р.

Зовнішнім виявом перелому кон'юнктури була катастрофа з Московським позичковим банком 1875 р., в результаті якої збанкрутували декілька торгівельних та промислових підприємств, в числі яких й цукрові заводи, пов'язані з цим банком.

Київський генерал-губернатор Дундуков-Корсаков відзначав, що після банкрутства Московського банку, місцеві банки «змушені були скоротити, а іноді навіть закривати кредити, які до цього так щедро надавалися всім без винятку цукрозаводчикам».[2]

Криза викликала наскоки вкладників на банки. Це явище мало панічний характер. Щоб якось припинити цю паніку, керуючий в той час Київської контори М.Х. Бунге помістив у газеті «Киевлянин» звернення, в якому зазначав. «Чутки про те, що приватні київські банки неспроможні задовольнити своїх вкладників, спекулятивно-брехливі, тому що, наприклад, Київський комерційний банк мав у Державнолу банку на поточних рахунках 2 млн. руб.. Промисловий - 640.7 тис. руб і т.д. Отож, немає жодних підстав для хвилювання». [3]

Наскоки вкладників на банки, взагалі недовіра, примусили банки зменшити видачу- кредитів. Вони почали стягувати свої капітали й надзвичайно ускладнили отримання кредитів, навіть для солідних клієнтів, які до цього не мали подібних проблем. У цій ситуації керуючий Державного банку провів у Петербурзі нараду директорів приватних банків, на якій звернув увагу останніх, що ні політичне, ні економічне становище країни не виправдовують засобів, які вжили банки для стиснення кредиту. [4]

Для підтримки цукрової промисловості уряд 1876 р, поновив повернення акцизу за експортований цукровий пісок, що було призупинено з 1874 по 1875 рр. У Київській конторі Держбанку було відкрито короткотерміновий кредит на 5 млн. руб. [5]

1. Дело. 1876. лютий, - с. 150.
2. ЦДІА України. - Ф. 442. - Оп. 55. - Спр. 35. - Арк. 9.
3. Киевлянин. - 1876. - № 13. - 29.01. - с. 4.
4. Киевлянин. - 1876. - № 15. - 12.02. - с. 5.
5. ЦДІА України. - Ф. 442. - Оп. 55. - Спр 206. - Арк. 18.

У Києві серед цукровиків утворилось наприкінці 70-х рр. об'єднання з метою отримання тимчасових позик, в офіційних документах воно носило назву синдикат. Цей синдикат охоплював лише цукровиків Правобережної України. Об'єднання колективно клопоталося про надання тимчасових кредитів. Усі учасники, що користувалися кредитом, виплачували 5% внеску від суми кредиту, щоб утворити окремих резервний капітал для покриття можливих витрат банку з протесту векселів. Синдикат визначав і норму кредиту для кожного учасника. Цей синдикат існував з кінця 1876 р. до осені 1878 р. [1]

Київською конторою Держбанку 1877 р. було видано позику цукрозаводчику кн. Д.С. Долгорукому на суму 65 тис. руб., з цієї суми було затримано 3.250 руб., щоб зарахувати до спеціальної гарантії по одліченню векселів цукровиків. Сплативши ці векселі, Долгоруков прохав у травні 1878 р. повернути йому затримані 5%. Обліковий комітет, розглянувши це прохання, зробив такий висновок: «зазначені 5% було затримано на те, щоб складений з цього джерела капітал гарантував справність платежів і був повернутий цукровикам тільки після остаточного повернення відкритих ним тимчасових кредитів» [2] А так як, слабкіші фірми не повернули своїх позик, то і Долгорукому, як члену синдикату, було відмовлено в поверненні 3250 руб. Цей синдикат, як бачимо, був надто нетривалим, він регулював тільки виплату¹ й розподіл тимчасових кредитів. Більш активно з цього періоду кредитуванням цукровиків починають займатися приватні банківські та кредитні установи.

Співпраця банку з хмелярами та реалізаторами хмелю

Ще одна галузь, яка активно підтримувалась в цей час державою та державним банком - хмелярство.

У Російській імперії Волинь займала особливе місце в такій галузі сільського господарства, як хмелярство. Оскільки тільки тут та у Царстві Польському вирощувався високоякісний хміль який

1. Воблий К.Г. Нариси з історії російсько-української цукробуракової промисловості. - К.: - 1930. - Т. 2. - с. 142.
- ² Воблий К.Г. Нариси з історії російсько-української цукробуракової промисловості. - К.: - 1930. - Т. 2. - с. 143.

експортувався за кордон та користувався особливою популярністю у місцевих пивоварів. Але не тільки за якістю волинський хміль виділявся на ринку, в кількісних показниках він також лідував. Так, на Волині збиралось щороку 70 - 80 т/п. у Царстві Польському - 35 - 40 т/п, а в різних місцях імперії - по 65 т/п. [1] Тривалий час на ринку хмелю умови продажу, ціни диктували різноманітні скупники, тому часто траплялося так, що за хміль однакової якості спостерігалися різкі коливання в ціні - від 6 руб. до 30 руб. за 1 кг. В цих умовах перед Державним банком було поставлено завдання - звільнити хмелярство від скупників. Допомога Державного банку полягала у наданні позик під обігові кошти.

Позики хмелярам-землевласникам підпадали під дозволені Уставом банку операції позик по забезпеченню різних галузей сільськогосподарської промисловості обіговими коштами під соло-векселя постачальників, які б забезпечувалися нерухомістю. Але для того, щоб отримати позичку, власник хмільників повинен був запросити фахівців для спеціальної оцінки цих земель, оскільки воєи були вищими в порівнянні з орними землями. Це робилося для того, щоб у загальні оборотні витрати по маєтку введені були витрати на хмелярство.

У відповідності з наданими матеріалами Державний банк пропонував встановити такі розцінки для Волині: вартість десятини хмільника не менше 800 р. (а саме: ціна десятини землі 100 р., обробка її під хмільник - 150 руб., саджанці - 4.500 шт. з висадкою - 100 руб., тички до них - 400 руб., інструмент, посуд - 50 руб.) [2] Оборотні витрати на пуд хмелю складали близько 6 руб. Банк допускав також видачу позик під соло-векселі, які забезпечувались лише підтвердженням благонадійних осіб.

Для надання позик дрібним хмелярам, існували окремі правила. Оскільки Державному банку не зручно було працювати із окремими дрібними хмелярами, бажаною умовою для отримання позички було представництво інтересів селянським товариством за круговою порукою. Розмір позички кожному такому товариству визначався загальним порядком, через посередництво облікового комітету.

Позики видавались терміном на 9 місяців, погашення позички повинно було здійснюватися одразу після продажу продукту. Хмелярам банк надавав гроші лише з 1 березня по 1 грудня.

' РДІА Ф. 587. - Оп. 33. - Сир. 559. - Арк. 17-18.

2. РДІА ф. 587. оп. 33. спр. 559. арк. 24-25.

Правлінням банку була прийнята спеціальна постанова «Про позички хмелярству».[1] Оскільки існували складнощі, пов'язані з реалізацією хмелю, а саме: досить часто він псувався; визначення якості та сорту було відносно складним, навіть при проведенні хімічних аналізів; досить значні коливання в ціні продукту: в залежності від урожаю хмелю в Російській імперії та Західній Європі, розмір мита та ін. обставин, ціни на хміль падали і піднімалися на 100 і більше відсотків. 1892 р. гендлярі на початку весни пропонували за пуд 25 руб., в травні знизили до 6 руб., до кінця року - підняли до 30 руб; тому було прийняте рішення: видавати позички лише під добре просушений хміль, відповідно оброблений. До того ж, позички мають бути лише короткотермінові. На думку керівництва банку істотну допомогу хмелярам могла надати така послуга - приймання до обліку письмових договорів по продажу хмелю в кредит

Банк також надавав позички пивоварам для купівлі хмелю. Основною умовою отримання позички була купівля хмелю лише вітчизняного виробництва. Для того, щоб виконувалася ця умова, гроші не видавались позичальнику на руки, а передавались до установи, в районі якої повинна відбутися купівля хмелю.

Для вирішення питання про видачу позички в Обліково-позичковому комітеті обов'язковою була присутність двох спеціалістів у галузі хмелярства. Якщо власник хмелю продавав його раніше терміну позички, то обов'язковим було дострокове погашення. Так. 20 травня 1895 р. Житомирське відділення видало позичку на оборотні кошти пивоварному заводу селянина В.І. Михалска. у розмірі 3 тис. руб.. із 6% річних на 12 місяців, із забезпеченням позички заводом за приватною заставою в 5 тис руб. та страховкою заводу на 5 тис. руб. [2]

Наведені факти свідчать про те, наскільки відповідально державні та банківські чиновники підходили до питань, пов'язаних із розвитком окремих галузей господарства та переробної промисловості.

1. РДІА Ф. 587. - Оп. 33. - Спр. 559. - Арк. 28.

2. РДІА Ф. 587. - Оп. 33. - Спр. 559. - Арк. 43-45.

Підтримка держави через Державний банк селянських господарств

Крім підтримки промисловості, в коло інтересів Держаного банку входила така проблема, як забезпечення селян хлібними припасами та продовольчими капіталами. Так, 1872 р. у Київській конторі (банк) створено так званий «Селянський продовольчий капітал», який зберігався на процентних внесках до вимоги. Цей капітал було створено для забезпечення селян у випадку неврожаю хлібів. При сільських товариствах були запаси озимих та ярих хлібів, які зберігались або натурою, або ж були переведені у гроші та зберігались у Державному банку. 1888 р. суму капіталу становила 2.747.159 руб. 15 коп. 1886 р. видався неврожайним, що викликало збільшення позик селянських товариств із сум продовольчого капіталу, так, якщо до 1 жовтня 1886 р. селяни позичили всього 42.914 руб., то протягом наступного періоду до врожаю 1887 р. сума позик збільшилася до 259.734 руб. 74 коп.[1]

Про розмір капіталу та кількість позик, якими скористалися селяни в цей період по Київській губернії свідчать дані таблиці № 2

Таблиця № 1. Розмір «селянського капіталу» та кількість позик, виданих селянам 1887 р. (Київська губернія)

Повіт	Розмір «продовольчого капіталу» селянського товариства	На які суми взяті позики
Київський	75.410 руб. 55 коп.	–
Бердичівський	338.785 руб. 1 коп.	89.509 руб. 55 коп.
Васильківський	177.943 руб. 80 коп.	46.568 руб. 62 коп.
Звенигородський	18.486 руб.	564 руб. 76 коп.
Каневський	459.662 руб. 87 коп.	21.770 руб. 96 коп.
Сквирський	308.120 руб. 67 коп.	55.992 руб. 73 коп.
Уманський	138.824 руб. 46 коп.	11.663 руб. 21 коп.
Черкаський	111.372 руб. 15 коп.	9.312 руб. 33 коп.

Підраховано за: Киевлянин. - 1888. - № 34. - с.3-4.

Таким чином, зберігаючи кошти селянських товариств та видаючи їм позики. Державний банк намагався підтримувати селян у найбільш несприятливі роки. Оскільки в краї, як і в цілому по імперії відсоток сільськогосподарського населення був високим, тому розвиток капіталізму вимагав від банку для підтримки сільськогосподарських господарств здійснення та проведення нових операцій. Але Держбанк запропонував такі операції лише на початку 90-х рр.

Розширення видів банківських послуг

Державним банком практикувалася видача так званого «консорціумного кредиту» (сучасною термінологією). Сутність цього заходу полягала у підтримці виробників збіжжя. Наприкінці зими землевласники та селяни звертались до філій банку з проханням видачі позик на посівний матеріал, реманент та ін. Якщо контора чи відділення банку не могло одночасно забезпечити всіх своїх клієнтів необхідною сумою, в такому випадку залучались ресурси комерційних банків та земств для такого кредитування. Так, на 30 січня 1894 р. позика під хліб із Київської контори Державного банку було видано всього 21.491.000 руб., у тому числі, безпосередньо банком 13.494.000

1. Киевлянин. - 1888. - № 34. - с. 3-4.

руб.. через приватні комерційні банки - 7.384.000 руб.. земством авансом - 270.000 руб. [1]

Крім цього, видавали позики під заставу хліба, одночасно з обліком тримісячних векселів, обліковували і дев'ятимісячні позики для сільських господарів у вигляді соло-векселів, забезпечених заставою сільськогосподарських маєтків. Відсотки по соло-векселях утримувалися під час видачі позики наперед, за весь термін векселя. Коли ж господар достроково викупав вексель, відсоток повертався позичальнику за ту кількість днів, що лишалася до термін) виплати векселів.

Звичайно, що банк контролював діяльність позичальників: так у випадку припинення позичальником ведення власного господарства та здачі його в оренду, а також за умови розпродажу ним реманенту, господарських будівель, вирубка лісу без дозволу банку, що могло призвести до знецінення маєтку, банк закривав кредити по соло-векселях. Ці операції банк почав здійснювати у відповідності з тимчасовими правилами, запропонованими 1892 р. [2] А вже у відповідності з новим статутом банку, який було прийнято 6 червня 1894 р. [3], дозволялись промислові позики під соло-векселі із забезпеченням заставою нерухомого майна, сільськогосподарського або фабрично-заводського обладнання.

Нові правила спряли збільшенню кредитування Державним банком торгівельно-промислових підприємств. Так. у Київській конторі Держбанку сума позик «під товари» на початку 1896 р. складала 2,6 млн. руб.. у 1897 - 2.6 млн. руб., 1898 р. - 4.8 млн. руб.[4] В умовах надзвичайного економічного піднесення, яке припадало саме на 90-і рр. XIX ст.. Державний банк поширив кредитування господарств, особливо товарообігу. Допомогати вирішувати ці завдання покликані були ощадні каси. Вони почали відкриватись при відділеннях Держбанку ще з 1864 р. У відповідності з законом 1889 р.. банку було дозволено відкривати за узгодженням з поштово-телеграфним відомством ощадні каси при поштових відділеннях, з метою більш широкого охоплення сільських територій, з 1889 р. було дозволено заснування кас на фабриках та заводах, а з 1893 р. - при митницях (щоправда, два останні не отримали широкого поширення).

1. Киевлянин. - 1894. - № 5. - с. 4.
2. Правительственный вестник. - 1892. - № 140. - с. 43.
3. Правительственный вестник. - 1894. - № 101. - с. 21.
4. История Украинской ССР. - Т. 4. - К.: Наукова думка. - 1983. - с. 350.

[1] З 1895 р. було відмінене обмеження одночасних внесків, максимальна загальна сума збережень встановлювалась для фізичних осіб в розмірі 1000 руб., для юридичних - 3000 руб., причому у ощадкасах продавались марки на суми, які були меншими за мінімальний внесок, з метою стимулювання до збереження і самих вкладників. Тоді ж було введено заповіт внесків у розмірі до 1000 руб.. такі внески звільнялись від спадкового податку, було запроваджено практику купівлі для вкладника процентних паперів.

Створення при конторах та відділеннях банку ощадно-позичкових та пенсійних кас

На початку 1885 р. з ініціативи МХ. Бунге почали створювати ощадно-позичкові каси при відділеннях банку для банківських службовців. За його наказом, починаючи з 1 липня 1885 р. всі відділення повинні були зробити одноразові відрахування для утворення пенсійно-допоміжних кас службовців Державного банку. Він запропонував Правлінню Державного банку скласти проект положення про каси, з умовою відрахування до них частини банківського прибутку. Через деякий час цей проект було розроблено. та, з врахуванням зауважень Кредитної канцелярії, він став основою статуту кас. Головна мета для їх створення полягала у наданні позик та «розвитку звички до збережень». [2] Крім цього, деякі каси могли надавати допомогу. Основні кошти склались із:

- а) обов'язкових внесків:
- б) вкладів;
- в) прибутків;
- г) пені;
- д) % по позикам;
- е) % на капітал.

Серед обов'язкових внесків були:

- а) вступні;
- б) щомісячні від 1% до 3% заробітної платні (щомісячної);
- в) відрахування із преміальних - від 2% до 10%.

1. Рынок и реформы в России: исторические и теоретические предпосылки. - М: Мосгорархив. - 1995. - с. 86.
2. РДІА. - Ф. 587. - Оп. 60. - Спр. 76. - Арк. 41.

Максимальний розмір внесків обмежувався сумою в 300 руб. Що стосується розмірів позик, які надавались, то існувало лише одне обмеження: позика, яка перевищувала суму капіталу, що знаходився на рахунку позичальника, видавалась лише під забезпечення поруки інших членів каси.

Членами каси могли бути службовці Державного банку. Державних Ощадних кас. Головною метою створення кас була видача пенсій.

Проект Статуту кас перед затвердженням надійшов у всі відділення Державного банку для ознайомлення службовців та отримання від них відгуків. Подібний запит надійшов і до Житомирського відділення Державного банку, службовці якого одноставно підтримали запропонований проект.

З моменту відкриття Дворянського земельного банку (1885 р.), Державний банк активно підтримував і його. Для Державного банку виграшні білети Дворянського банку стали привілейованими паперами, позики під які завжди видавались на особливо пільгових умовах. Цей засіб спрямовувався на підтримку Дворянського банку, але незважаючи на всі заходи, щорічне падіння ціни паперів було відчутним. Так, 1890 р. ціна трималася на рівні 209-221 руб. вже через рік - 193 руб., 1892 р. дворянська позика котувалася лише по 189 руб., але до кінця століття на цій позначці і зупинилася. Це було пов'язано перш за все з тим, що починаючи з 1895 р., у зв'язку з підготовкою грошової реформи, спостерігалось загальне зростання цін на % папери. В цей час держава випускає чергову виграшну позик⁷ на надзвичайно вигідних умовах, завдяки чому Дворянський банк отримав у своє розпорядження значний вільний капітал сумою 90 млн. руб. призначений для покриття майбутніх збитків та для розрахунків з державним банком за позиками, які були видані ним Дворянському банку до реалізації заставних без вигравів листів. Збитки, які поніс Державний банк внаслідок невиконання Дворянським банком на отримані позики із Державного відсотків, завдяки виграшній позиції були відшкодовані 1898 р.

Державний банк сплачував за своїми зобов'язаннями мізерний відсоток - від 2 до 4,5%. у деяких випадках і взагалі не сплачував його, а знімав за своїми операціями від 4 до 7%. Тому банк отримував більш ніж достатньо від власних операцій для розрахунків за позиковими зобов'язаннями та не потребував підтримки Державного казначейства.

В цей же час була здійснена перша спроба введення Державним банком операцій розрахункових палат, а саме - розрахунків між залізницями. Одночасно. А.Я. Антонович запропонував прямо розширити випуск кредитних білетів, які випускалися Державним банком для виробничих цілей та забезпечувати їх банківським портфелем.

Підготовка та проведення грошової реформи 1895 - 1897 рр.

Загальною проблемою як для державних, так і приватних кредитних установ була відсутність кваліфікованих кадрів. Один із циркулярів, який з'явився у листопаді 1893 р. був пов'язаний з цією проблемою. У документі зазначалося про необхідність замінити посади, по можливості, які мають освітній ценз. [1] Недостатня освітня підготовка працівників, яких приймали на службу по Відомству Міністерства фінансів, взагалі створювала несприятливі умови для вдалого виконання багатьох невідкладних завдань фінансового управління, вірна постановка яких вимагала ретельної розробки та вмілого групування фактичних даних при достатньому ознайомленні з методами та засобами дослідження. Все це, як показує досвід, найкращим чином досягається при тому рівні розумового розвитку, який давала вища освіта. [2] У відповідності з розпорядженням уряду у містах, де були відділення Державного банку, створювалися спеціальні заклади. Так, у Києві функціонували «Біржова артіль інтелектуальної праці». Діяльність її членів гарантувалася капіталами, що зберігалися у Київській конторі Державного банку під наглядом Біржового комітету. Губернського казначейства та Російським, для зовнішньої торгівлі, Банком. Артіль пропонувала свої послуги банкам, конторам, торговельним товариствам, акціонерним товариствам та ін. закладам і приватним особам, у якості бухгалтерів, касирів, продавців,

1. Вестник финансов, промышленности и торговли. Указатель правительственных распоряжений по Министерству финансов. - 1893. - с. 148.
2. Вестник финансов, промышленности и торговли. Указатель правительственных распоряжений по Министерству финансов. - 1893. - С 148.

різноманітних агентів. Послуги кваліфікованих спеціалістів, безперечно, сприяли нормальному функціонуванню кредитних установ.

З проблемою наявності досвідчених кадрів було тісно пов'язане питання проведення грошової реформи. Адже протягом пореформного періоду, не зважаючи на всі потуги уряду. Державного банку, грошова система лишалась розшарпаною, що ускладнювало процеси кредитування, і, звичайно, поступальний економічний розвиток.

Слід зазначити, що більшість фінансистів, як теоретиків, так і практиків, вагались відносно того, чи вводити грошовий обіг, який базувався б лише на золоті, чи ж доцільніше ввести грошовий обіг, що ґрунтувався на сріблі, або ж зупинитись на біметалізмі. У цей період економіка імперії була в певній мірі залежна від закордонних кредиторів, більше за все - французьких. Тому не дивно, що представники французьких економічних кіл. зокрема: міністр фінансів Мелін. Леон Се. Альфонс Ротшильд. Т'єрі намагалися чинити тиск на імператора Олександра III, доводячи, що введення металевго обігу на золотій основі буде згубним для Росії. Такі твердження ґрунтувались на том>', що Франція мала у своєму розпорядженні найбільш) кількість срібла. Але в Росії воно вже швидкими темпами знецінювалося. Тому реформа грошового обігу на золотій основі стала дедалі необхіднішою, її розробкою займались міністр фінансів МХ. Бунге та його наступник І.О. Вишнеградський. Коли Вітте став міністром фінансів, у нього не було певної економічної програми. В деякій мірі він керувався ідеями німецького економіста першої половини XIX ст. Фрідріха Ліста. дослідженню поглядів якого присвятив спеціальну брошуру «Национальная экономика и Фридрих Лист» (Київ, 1889). а також спадщиною, що лишили МХ. Бунге та І.О. Вишнеградський. Свою діяльність на чолі міністерства Вітте розпочав інфляційною кампанією, спеціальним випуском «сибірських» паперових рублів для покриття витрат на будівництво Великого Сибірського шляху. До подібного кроку його підштовхувало те. що разом із місцем міністра фінансів, він отримав у спадщину державний бюджет з дефіцитом у 74,3 млн. руб., що на той час становило величезну суму (для приклад) - пляшка горілки коштувала приблизно 20 коп.) Тому, першим, що спало на думку міністр) - це прискорити роботу друкарського верстата. Саме ідея випуску нічим не забезпечених грошей викликала паніку у вищих фінансових колах. Це спонукало СЮ. Вітте до пошуку інших методів для виходу із кризового становища.

Вітте довелось знову звернутися за допомогою до А.Я. Антоновича - тоді професора політекономії та поліцейського права Київського університету)-, який у 1893 - 1896 рр. обіймав посаду товариша міністра фінансів. А.Я. Антонович був чи не єдиним фахівцем справи. Проблеми грошового обігу він присвятив докторську дисертацію. Вчений безпосередньо брав участь у реорганізації Державного банку)', зважаючи за необхідне здійснення грошової реформи на принципі монometалізму.

Реформа викликала неоднозначне відношення до себе в суспільстві. З цього приводу' СЮ. Вітте згадував: «Проти реформи була майже вся думаюча Росія: по-перше, із-за неосвіченості у цій справі, по-друге, за звичкою і. по-третє, за особистою, хоча і уявною зацікавленістю деяких класів населення». [1]

Вітте висуває програм)', короткий зміст якої полягав у прискоренні темпів індустріалізації, протекціонізму, з активним втручанням уряд)' в ринкову економіку, активній зовнішній торгівлі (адже Росія мала потужний торговельний флот), іноземні позики та використання іноземного капіталу, модернізація сільського господарства, і. що найголовніше - це введення твердого золотого рубля.

До речі, таку ж грошову реформу)' провів наркомфін СРСР Г.Я. Сокольников у 1922 - 1924 рр.. ввівши золотий червонець та обмінявши його на 60 тис. паперових рублів («Совзнаків»). Золотий паритет рубля дозволив за два роки повністю ліквідувати інфляцію та вийти на міжнародні ринки.

У своїх спогадах СЮ. Вітте зазначав «... Без сприяння іноземних капіталів ми не маємо можливості використовувати природні багатства, якими так щедро наділені деякі місцевості нашої неосязної Батьківщини». [2]

Вітте не приховував, що західні банкіри під «паперовий рубль» позик не дадуть. Тепер зменшення дефіциту пов'язувалось ним із підвищенням рентабельності промисловості та транспорту, переглядом систем податкового обкладання, зокрема непрямих податків. При цьому' прямі податки він не збільшував, а непрямі вже до початку XX ст. давали майже половину надходжень до бюджету). Непрямим податком обкладалися такі важливі товари як цукор, тютюн, сірники, гас. і, особливо, горілка. У 1894 р. було введено державну монополію на продаж горілчаних виробів та вина, саме ця монополія (відома яку

1. Вітте СЮ. Воспоминания. Т. 1.-е. 349.

2. Вітте СЮ. Воспоминания. Т. 1. - с. 342 - 343.

«винна») давала четверту частку всіх бюджетних надходжень. Ідея запровадження тютюнової та винної монополії належала М.М. Каткову.

З 1897 р. по всій Росії було скасовано приватний продаж спиртного та встановлено таксу (податок) - 4 руб. 40 коп. З відра горілки (відро без податку, в залежності від міцності горілки коштувало від 12 до 20 руб.).

Для здійснення грошової реформи, розміну паперових грошей на золото необхідним був золотий запас. Вітте зробив серію конверсійних позик за кордоном, завданням яких був обмін п'яти та шестипроцентних облігацій старих позик, що ходили за кордоном, на позики з більш низькими відсотками та тривалішими термінами погашення. Він зробив це, розширивши для розміщення російських цінних паперів французькі, англійські, німецькі грошові ринки. Найбільш вдалими стали позики 1894 та 1896 рр., які були розміщені на паризькій біржі. Це дозволило стабілізувати рубль з 1892 по 1899 рр. в Росії зберігався активний торговельний баланс, збільшувався експорт, і в першу чергу, хліба. В організації цього активну участь відіграв Державний банк. Тому за 1891 - 1897 рр. був активним не тільки торговельний, а й платіжний баланс. На зростання золотого запасу імперії впливали також форсоване видобування золота і срібла, і, особливо, зовнішні позики: з 1893 по 1898 рр. зовнішній борг Росії виріс більше як на 1 млрд. руб. [1]

Одночасно С.Ю. Вітте видав розпорядження, яке стосувалося проведення операцій з золотом. Перш за все, дозволялось здійснювати будь-які виплати золотом, за курсом дня виплати, дозволялося укладати будь-які угоди на золото, а також виписувати векселі, підписувати контракти, купчі, заставні свідоцтва (до цього всі ці операції були заборонені). Однак дозвіл заключати угоди на золото не поширювався на міщан та селян, які й надалі зобов'язані були писати будь-які грошові зобов'язання в рублях сріблом та здійснювати всі розрахунки між собою та з представниками інших станів виключно кредитними білетами. Визначення курсу кредитних білетів повинно було здійснюватися за курсовим бюлетенем найближчої біржі, у певних ситуаціях - за курсом Санкт-Петербурзької біржі.[2]

1. Хромов П.А. Экономическая история. - М.: Высшая школа. - 19 с. 106.

2. Вольнь. Газета политическая, литературная и общественной жизни. - 1895. - № 68, 15 апр. - с. 3.

Надавалось право розраховуватися за золоту валюту за курсом дня. Це правило не поширювалося на Державний банк, по відношенню до внесків, які здійснювалися золотою монетою (за цими внесками банк здійснював виплати лише золотом)- У відповідності з цим розпорядженням передбачалося дозволити внести золотою монетою цукровий та нафтовий акциз, а згодом і всі державні платежі.

Всі згадані засоби спричинили до стабілізації рубля, і в 1897 р. Вітте зробив те, що не вдавалося його попередникам, - ввів золотий грошовий обіг, забезпечивши країні тверду валюту аж до першої світової війни та приплив іноземних інвестицій.

На терені грошової реформи Державний банк отримав право емісії банкнот. Закон про випуск кредитних білетів та про золоте покриття надавав Державнодгу банку право випускати кредитні білети у розмірі, який обмежувався загальними потребами грошового обігу під забезпечення золотом, сама ж сума золота мала складати не менше половини загальної суми випущених в обіг кредитних білетів і дорівнювала понад 600 млн. руб.

В результаті реформи грошовий обіг Росії складався із золотих монет, кредитних білетів, срібної та дрібної мідної монети. Питома вага золотих монет у структурі грошового обігу в перші роки після реформи значно підвищилася, в той же час питома вага банкнот знизилась.

У 1898 р. в обігу знаходилось золота на суму 436 млн. руб., а в активах Державного банку в Росії та за кордоном - понад 1185 млн. руб.

Як видно з наведених фактів, не зважаючи на існування певних обмежень в операціях банку, в цілому діяльність центральної кредитної установи відповідала поставленим перед нею завданням. В період, який розглядається в роботі, значне місце в кредитній системі займала держава. Адже, крім Державного банку, їй належали і Селянський поземельний і Дворянський земельний, на діяльності яких і зупинимось.

Діяльність Селянського поземельного банку

1883 р. було відкрито Селянський поземельний банк для надання позик селянам. Основним завданням банку проголошувалося створення класу дрібних власників. Клієнтами банку за статутом 1882

р. (його було затверджено ще до відкриття), були: 1) сільські товариства; 2) товариства, які склалися з 3-х господарів; 3) окремі селяни. У перших двох випадках вимагалася взаємна порука селян. Розмір позики (для використання громадою) не повинен був перевищувати 125 руб., а для подвірного - 500 руб. на господаря. Спочатку послугами банку користувалися лише селяни, аз 1885 р. дозволено було надавати позики так званим «десятинщикам» Одеського, Тираспільського та Ананівського повітів Херсонської губернії та землеробам-старообрядцям деяких повітів Подільської губернії. За статутом 1895 р. Селянський поземельний банк міг тільки видавати позики селянам під землю, яку вони купували за узгодженням з банком та власником землі, а й видавати позики під землю, що купувалася без сприяння банку, для виплати приватним особам та приватним кредитним закладам боргів. Позики видавалися на значні терміни, так короткотерміновими вважалися ті, що видавалися на 28 р. (включно). Довгострокова позика - більше 28 років. Рада банку рекомендувала, по можливості, дробити великі купівлі на дрібні угоди з окремими покупцями.

Київська, Волинська та Подільська губернії належали до 11 губерній, в яких у 1883 р. було відкрито перші відділення Селянського поземельного банку}.

Саме Селянському поземельному банку (серед державних) приділяв найбільше уваги С.Ю. Вітте в той час, коли обіймав посаду міністра фінансів (1893- 1895 рр.). Він вирішив провести докорінну реформу банку в бік розширення операцій, підвищення розміру позик, їх здешевленню, наданню банку більш активної ролі під час здійснення угод. Подібні кроки були викликані, перш за все, тим, що загальна сума щорічних позик була незначною, а безземельні селяни взагалі не могли користуватися його допомогою, так як банк видавав позику у розмірі 60-75% вартості землі, а доплату селянам просто не було звідки брати. Тому Вітте запропонував проєкт, який було направлено на розгляд об'єднаного департаменту економії та законів Державної Ради. Серед основних питань, запропонованих до розгляду, були: 1) про підвищення розміру позик; 2) про встановлення безстрокового спадкового права на селян, які б орендували землю із банку; 3) про дозвіл банку купувати землі за власний рахунок. Внаслідок обговорення було вирішено обмежитися видачею позик, взагалі, без особливого дозволу міністерства фінансів у розмірі до 90%

оціночної суми.[1] Пункт про безстрокову орендю» прийнятий не був. Внаслідок обговорення, 1895 р. з'явився новий статут банку. Найцікавішою з операцій банку після затвердження нового статуту стала купівля та продаж маєтків за рахунок власного капіталу банку.

За Статутом 1895 р., Банку надавалося право не тільки видавати позики селянам під землю, яку вони купували при безпосередній участі Банку, але й видавати позики для того, щоб могли сплатити за борги приватним особам або приватним кредитним установам за землю, придбану без участі Банку.

Так, подібна позика була дозволена селянину П. Ільїну, мешканцю с. Кустріна, члена Скразлівського сільського товариства Бистрицької волості, Бердичівського повіту Київської губернії. Він придбав землю у підполковника Г.Г. Змунчилло у Волинській губернії. Ільїн заплатив задаток, а основну частину ціни (300 руб.) було дозволено сплатити при допомозі позики із Селянського поземельного банку.[2]

У відповідності із Правилами банку позики на купівлю землі у приватних власників, та без сприяння банку, видавалися у таких розмірах: 1) якщо земля купувалася для одноосібного господарства - до 90% оцінки Банку; 2) якщо сільська громада купувала допоміжні масиви лісу, лук та ін. - до 85% оцінки; 3) якщо купувало дрібне товариство (до 10 дворів) - до 85% оцінки. Так, Дубовецьке товариство (Пулінська волость, Житомирського повіту), яке складалося із 9 дворів (селяни-переселенці з Київської губернії) звернулося до банку з проханням надати позику у розмірі 3.053 руб. [3] Головною умовою здійснення згоди було знищення орендного договору, одразу після укладення купчої. Позика, яку надавав банк складала 70% СУМИ оцінки землі та 35 руб. 25 коп за десятину зручної землі, що перевищувало на 25,2% суму оцінки. Позика видавалася терміном на 34 роки, а з усієї суми селяни сплачували лише 807 руб. 81 коп.

Після введення нового Статуту Банку значно збільшилася кількість заяв на отримання позик, це перш за все, було пов'язане із зменшенням додаткових виплат за позики та більшою обізнаністю селян стосовно операцій, які проводив Банк, а по-друге, значно було спрощене діловодство, до того ж збільшувалась орендна плата та ціна наймання землі, що спонукало до її придбання.

1. Мигулин П.П. Наша банковая политика (1729-1903). - Опыт исследования. - Х.: 1904. - с. 124 - 125.
2. ЦДІА України. - Ф. 442. - Оп. 1. - Спр. 34. - Арк. 18 - 20.
3. ЦДІА України. - Ф. 442. - Оп. 1. - Спр. 34. - Арк. 21.

Питання видачі позик та її розміри вирішувалося у кожному випадку окремо, до уваги бралися різні моменти, пов'язані як із якістю землі, так і платоспроможністю селян. Так. 1891 р. до банку звернулися представники колонії Михайлівської, з проханням отримати позику під заставу землі с. Павловичи, Киселінської волості, Володимир-Волинського повіту. Волинської губернії. Товариство просило позику для погашення боргу Полтавському баню,- та приватних боргів за купівлю землі. Представник банку дослідив на місці фактичний стан справ та походження всіх боргів. В результаті проведеної перевірки було складено звіт, в якому зазначалося, що земля складалась із двох ділянок, лісова ділянка мала рівну поверхню та пісчаний ґрунт, крім цього, близько 10 десятин будівельного лісу вартістю 4.000 руб. Оцінщиком була з'ясована лише частина боргу у сумі 5.260 руб.. із якої 670 руб. були позичені у лихварів під 24% річних, інші з 10 та 12%. Валовий прибуток було оцінено в 1.937 руб. а чистий (за виключенням суми, яка призначалася на сплату земельної повинності) - 1.852 руб. 80 коп.

За нормами допустимої кількості землі на душу, які існували для Південно-Західного краю, оцінщиком були виявлені порушення, а саме: перевищення цієї норми (30 дес. на господарство, та 7 дес на душу чоловічої статі, та нездатність деякими селянами обробляти землю). Загальний висновок виглядав так: 1) товариство могла бути дозволена позика лише для ліквідації боргу Полтавському Земельному банку; 2) фактичний склад товариства не відповідав юридичному складу власників; 3) деякі селяни придбали таку кількість землі, яку не здатні були обробити. Враховуючи ці всі обставини, було прийняте рішення відмовити у наданні позики Михайлівському товариству. [1]

Солідна кредитна установа, якою виступав Селянський поземельний банк, з відповідальністю ставилася до надання позик і кожен запит, як бачимо з наведеного прикладу, розглядався надзвичайно ретельно. Тому у фонді Держаного селянського поземельного банку (РДІА. Ф. 592). зберігається майже однакова кількість як відмовних справ, так і таких запитів, за якими отримані позики. Теж саме можна сказати і про 182 фонд Житомирського обласного архіву по Волинському відділенню Селянського поземельного банку. Як вже зазначалося, позики отримували не тільки селянські товариства, а й окремі селяни. Так селянин І.П. Олійник с Кам'яний Брід. Фанівської волості. Житомирського повіту. Волинської губернії придбав при допомозі банку 20 дес. землі (ціна на

1.РДІА.-Ф. 592.-Оп. 40.-Спр. 123. - Арк. 12-18.

землю мала декілька оцінок, за яким складала: за так званою «нормальною» оцінкою - 10 руб. за 1 дес, за спеціальною оцінкою - 36 руб. 83 куп. за 1 дес, а ціна продажу складала 43 руб. 91 куп. за 1 дес). За всю суму позики, надану селянину - 500 руб., він мав сплатити 24%. [1]

Зупинимось більш детально на аналізі діяльності Київського відділення Селянського поземельного банку). У відповідності із статутом банк видавав позики на такі терміни: «короткі» - до 28 років включно (до 1900 року таких позик було видано на суму 678.928 руб.), «тривалі» - більше 28 років (їх було видано на суму 29.945.935 руб).

[2]

Про динаміку операцій, здійснюваних банком, свідчать дані таблиці № 3.

Таблиця № 2. Зростання оборотів по Київському відділенню Селянського поземельного банку

Рік	Кількість придбаної землі (тис. дес.)	Вартість 1 десятини (руб.)	Сума позик, які надав банк (млн. руб)	Доплата покупцям за землю (руб.)
1889	42,9	71	3,7	інформація відсутня
1895	245,8	79	30,724	9,749,334
1899	319,174	93	-	-

Підраховано за:

1. Экономический журнал. - 1899. - № 2 - 3. - с 51-53
2. Скорняков Л.Н. Деятельность Крестьянского Поземельного банка в Киевской губернии за 28 лет. - К.: 1912. - с 24 - 25.
3. Слабченко М.Е. Матеріали до соціально-екномічної історії України. - Т. 2. - с 169.

1.РДІА. - Ф. 592. -Оп. 13. -Спр. 36. -Арк. 51.

2. РДІА. - Ф. 592. - Оп. 40. - Спр. 123. Арк. 12-18.

За кількістю позик, які надало Київське відділення банку на поч. ХХ ст. спостерігалось перебільшення, у порівнянні з іншими губерніями в 2.2 рази, а по кількості землі, що була придбана, вона не виділялася серед інших. Про ретельність у розгляді заяв щодо маєтків, які продавалися дворянами-землевласниками банку свідчить справа М.І. Попова. Він звернувся до Київського відділення Селянського поземельного банку з пропозицією продаж маєтку у с. Красноставки. Уманського повіту, бажаючи отримати 19.667 руб. за 131 дес. 291 саж. (тобто 150 руб./дес). Землевласник мав. в основному, болотні землі та бажав продати фактично болото селянсколгу банку з перспективою його осушення та перетворення в сінокісну, орну та городню землю для віддачі її в оренду. Дослідивши фактичний стан земель, спеціальна комісія дійшла висновку, що для селянського банк) купівля болотних земель та здійснення осушувальних робіт є надзвичайно складною справою, оскільки банк не мав своїх спеціалістів з осушення боліт. Тому пропозиція землевласника М.І. Попова була відхилена.[I]

Наведений факт доводить, що банк, в першу чергу, був звичайною кредитною установою, для якої головним лишалася платіжна спроможність та надійність клієнта і пропонованого ним товару (яким у цьому випадку виступала земля), належність до певного громадянського стану мала другорядне значення.

Як вже зазначалося, щорічно, разом із збільшенням попиту на землю зростала ціна за 1 дес. Так, в цілому, на Правобережній Україні вона зросла з 35 руб. 25 коп. до 99 руб. 12 коп. [2]

Як бачимо з наведених цифр, ціна за 1 десятину землі щорічно зростала, але кількість придбаної землі збільшувалася пропорційно збільшенню ціни на неї. Звичайно, за подібних умов користуватися послугами банк) могли найбільш заможні селяни. Не слід забувати і про те, що селяни, які купували землі, мали сплачувати податки, яких, за підрахунками професора Янсона, припадало на кожен десятину: на Київщині - 4 руб. 78 коп., на Поділлі - 3 руб. 87 коп., на Волині - 4 руб. 27 коп.

Селянський банк допомагав «розвантажитись» дворянству від землі, з котрою воно нічого не могло вдіяти, і передавав її у власність заможному селянству. Хоч банк ніби й дбав про добробут селян, він у той же час підтримував збільшення оцінки панської землі. До кінця 90-

1. РДА. - Ф. 592. - Оп. 13. - Спр. 1604. - Арк. 4 - 9.

2. РДА. - Ф. 592. - Оп. 13. - Спр. 1026. - Арк. 9.

х рр. Банківська ціна на землю була вищою за приватні пропозиції. Про це свідчать дані по Подільській губернії.

Таблиця № 3. Порівняння змін цін продажу землі (за 1 дес.) банком та приватними особами. (Подільська губернія).

Продавець	Ціни в руб.			
	1893	1894	1895	1896
Вінницьке відділення Селянського Поземельного банку	102	127	109	129
Приватні особи	104	116	94	114

підраховано за:

1. Слабченко М.Е. Матеріали до соціально-екномічної історії України ХІХ ст. - Т. 2. - с 167 - 169.

На кінець 90-х рр. століття через відділення Селянського банку в містах Житомирі та Вінниці перейшло на Поділлі - 220.365 дес. Волині - 285.093 дес землі. [II]

Таблиця № 4. Кількісні показники збільшення власників та розмірів їх земель по губерніям (1897 р.).

	до 10 дес.		до 100 дес.		500 дес.		1000 дес.		5.000 дес.		10.000 дес.		Понад того	
	Влас-ництв. %	Зем-ля, %	Влас-ництв. %	Зем-ля, %	Влас-ництв. %	Зем-ля, %	Влас-ництв. %	Зем-ля, %	Влас-ництв. %	Зем-ля, %	Влас-ництв. %	Зем-ля, %	Влас-ництв. %	Зем-ля, %
Губернія														
Київська	11,7	0,2	24,8	1,8	13,1	7,4	8,5	12,6	10,3	32,3	0,9	11,8	0,7	20,9
Волинська	12,1	1,0	43,1	3,2	7,8	9,0	3,2	10,9	3,1	31,5	0,4	11,6	0,3	30,8
Подільська	50,9	0,5	18,0	2,0	11,3	4,7	6,0	14,3	7,7	52,3	0,5	11,8	0,2	9,1

Підраховано за:

1. Статистическо-экономический обзор Киевской губернии за 1897 г.

2. Статистическо-экономический обзор Вольнской губернии за 1897 г.

3. Статистическо-экономический обзор Подольской губернии за 1897 г.

1. Слабченко М.Е. Матеріали до соціально-екномічної історії України ХІХ ст.-Т. 2. - с. 169.

Поступово, при сприянні відділень Селянського банку, українське село отримує ВІДЧУТНИЙ відсоток власників землі.

Хоча, як бачимо з наведених цифр, значна кількість землі концентрувалась в руках найбільш заможних землевласників, але й відсоток «середняцьких» володінь (особливо на Поділлі) був вже суттєвим.

Діяльність Селянського Поземельного банку, безперечно, деякою мірою сприяла «оскудненню» дворянського землеволодіння, це і поставило перед дворянським урядом питання про підтримку та допомогу стану.

Причини відкриття Дворянського банку та ставлення до нього

Саме тому. 1885 р. з метою підтримки поміщицького господарства було створено для видачі довгострокових позик помісним дворянам-землевласникам під заставу їх земельної власності Державний дворянський земельний банк На Правобережній Україні відділена банку було відкрите лише у Києві, у Подільській та Волинській губерніях відділення не було.

Сама ідея відкриття такого банку в суспільстві не сприймалася однозначно, оскільки частина найбільш свідомих урядовців, які самі були дворянами, виступала проти «спроб збагачення» дворянських кишень за рахунок державної казни, тобто за рахунок народних грошей. [1]

Міністрої Уї фінансів в цей час був МХ. Бунге. який надзвичайно активно виступав проти відкриття подібного банку. Першим керуючим банком, за наполегливими вимогами М.Х. Бунге . було призначено його учня та вихованця по київській школі Є.Е. Картавцева (який одночасно був і керуючим Селянського Поземельного банку). Хоча Картавцев не довго утримувався на цих посадах, все ж основна тенденція у ставленні до надання позик, різноманітних привілей дворянству лишалася практично незмінною. Тому не випадково, що у порівнянні з кількістю операцій, що здійснювалися Селянським банком.

1. Витте С.Ю. Воспоминания Т. 2. - с. 522.

Дворянський значно поступався ЙОМУ. ЦИМ пояснюється і незначна кількість філій як на Правобережжі, так і в цілому по Україні (всього 7). [1]

Довгострокові позики. що надавалися дворянам, мали забезпечуватися заставою землі. Позики видавалися у розмірах, які допомагали б дворянству вирівнятися, а саме: дворяни одержували на руки 60% вартості заставлених маєтків, у виключних випадках дозволялося видавати 75% вартості.[2]

Маючи потребу в землі, селяни охоче відгукувалися на пропозиції дворян щодо її купівлі, оскільки ті поспішали розпродати все, бо чим далі, тим більше потрапляли у нові борги, ЦЬОМУ допомагав і Дворянський Земельний банк. З моменту- його відкриття до старих боргів додалися нові. Дані 1888 р. про долучення до основного боргу додаткових наведені у наступній таблиці.

Таблиця № 5. Кількісні показники збільшення власників та розмірів їх земель по губерніях (1897 р.).

	Руб. на десятину	
	Було	Додалось
Волинь	27.25	32.61
Київщина	27.97	35.08
Поділля	50.38	59.62

Підраховано за:

1. Слабченко М.Е. Матеріали до сошально-екномічної історії України XIX ст. - Т. 2. - с 167 - 169.

Наприкінці 1887 - початку 1888 рр. по Київському відділенню Дворянського банку' починають переважати середні та дрібні позики. На кінець 1888 р. Київське відділення видало позик на 12.5 млн руб. [3] Дворянський банк користувався особливою прихильністю царського уряду, який взяв на рахунок держави його збитки і з 1897 р. зменшив розмір відсотку за позиками, які видавав банк, дозволив зарахувати до капітального боргу' недоїмки дворян за отриманими

1. Україна і світ. Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства. - с 291.

2. Мигулин П.П. Наша банковая политика (1729-1903). - Опыт исследования. - Х.: 1904. - с. 234.

3. Экономический журнал. - 1889. - № 2.3. - с. 63.

позиками. За статутом 1885 р.. позики повинні були надаватися виключно від забезпечення земельних наділів та лісів із звільненням від податку фабрик, заводів, гірничовидобувних комплексів та міських будівель. 1885 р. було випущено вирашну позику на дуже вигідних умовах, завдяки якій банк отримав у своє розпорядження вільний капітал в сумі

90 млн. руб., що призначався для покриття майбутніх збитків банку та для розрахунків з Державним банком за позиками, які були видані ним Дворянському банку) до реалізації закладних без вирашних листів. [1]. 12 червня 1890 р. було затверджено новий Статут Дворянського банку, а потім визначені умови подальшого випуску ним своїх закладних листів. Уряд намагався подібними пільгами підтримати дворянське землеволодіння. Цим, звичайно, гальмувався розвиток капіталізму в сільському господарстві, але підтримка відомих дворянських родин, представники яких досить часто були визначними діячами науки, мистецтва, не могла лишитись поза увагою держави.

Так, в м. Малин. Радомишльського повіту. Київської губернії, знаходився маєток визначного вченого-географа. етнографа М.М. Міклухо-Маклая. Його нащадки звернулися до Київського відділення державного Дворянського земельного банку з проханням видати позику розміром 4.432 руб. під заставу маєтку у м. Малині. Для отримання позики необхідно було надати такі документи: 1) указ Радомишльського Дворянського опікунства про дозвіл передачі маєтку із Київського земельного банку) в Дворянський; 2) заставне свідоцтво старшого нотаріуса Київського повітового суду; 3) свідоцтво Київського. Подільського та Волинського генерал-губернатора про заставу маєтку в Дворянському банку; 4) в копіях свідоцтва Київського Дворянського депутатського зібрання про належність власника маєтку до спадкового дворянства; 5) оціночний опис; 6) нотаріальна умова про віддачу в оренду на 10 р. 336 дсс. землі з будівлями за плату 1246 руб. на рік; 7) копія плат маєтку. В документах детально було розписано якість землі, характер її використання. На основі запропонованих документів було прийняте рішення про видачу позики у розмірі 19.300 руб. та отримано дозвіл Сенат) на отримання ще 6.400 руб. на термін 66 років у спадок.[2]

1. Хромов П. А. Экономическое развитие России в XIX-XX вв. (1800-1917)-с. 346.
2. РДІА. - Ф. 593. - Оп. 10. - Спр. 943. - Арк. 1 - 47.

1892 р. до банку звернулись нащадки М.Х. Бунге з проханням надати позику у розмірі 2.708 руб. в с. Черемошне, Бердичівського повіту Київської губернії. Ними було запропоновано для здачі в оренду 205 дес. орної, сінокосної та городньої землі на 9 років та водяний млин із сукновальною. Позику була отримана, а 1901 р., на час закінчення повного терміну погашена. [1]

Але все ж, пільги, які отримували дворяни, були занадто високими, до того ж. вимоги ці до уряду весь час збільшувалися. У відповідь, з'явився Височайший указ, в якому зазначалося: «прийняти до обов'язкового виконання, що після віддруку цього закону, ніякі подальші зміни в постановах, які б стосувалися виплат та різноманітних пільг щодо позик із Дворянського банку не можуть бути дозволені до завершення конверсії (тобто обміну) 4.5% та 4% заставних листів, які ще є в обігу». [2]

В структуру банку входило товариство взаємного поземельного кредиту. [3] Питання про об'єднання справ товариства з дворянським банком піднімалося з 1887 р. А 12 червня 1890 р. з'явився Височайший наказ про передачу справ товариства в особливий відділ Дворянського банку), у відповідності з яким: 1) діяльність органів управління товариства припинялася; 2) товариство передавало всі свої борги, капітали Дворянському банку, який, в свою чергу, приймав на себе всі зобов'язання товариства; 3) борги товариства уряду за позиками 1884 р., та за витрати на обмін частини допоміжного капіталу, списувалися з рахунків, та виплачувалися із суми вирашної позики.

Дуже швидко банк перестав бути прибутковим, перш за все у зв'язку з тим, що існувала невідповідність виплат позичальників із виплатами самого банку. Середня оцінка десятини землі, яка закладалася щорічно збільшувалася внаслідок зростання цін на землю, відповідно збільшувалася і спеціальна оцінка. - так, в Подільській

1. РДІА. - Ф. 5импаек5493. - Оп. 10. - Спр. 10. - Арк. 1 - 16.
2. РДІА. - Ф. 593. - Оп. 10. - Спр. 8. - Арк. 14.
3. Товариство взаємного земельного кредиту було утворене з метою надання довгострокових позик, які видавалися металевими рублями, у зв'язку з чим йому було надано можливість випускати закладні листи, які теж записувалися на металеву валюту (для забезпечення їх обігу на іноземних ринках). Товариство частково фінансувалося Ротшильдом (Париж) та Блейхредером (Берлін). 1887 р. товариству передали основний капітал «Товариства покупців маєтків у західних губерніях».

губернії вона складала 152 руб.. Київській губернії - 161 руб.; основна частина поміщиків кожного рачу перезакладувала свої маєтки за новими, більш високими розцінками. Більша частина позик видавалася на термін 66.5 років. [і] Дворяни використовували ці гроші надзвичайно недоцільно, перш за все на задоволення своїх примх або ж для сплати попередніх боргів.

Бурхливий розвиток капіталізму і нових економічних відносин довів, що створення подібного кредитного закладу був недоцільним та шкідливим для економіки.

Висновки

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити: відкриття 1860 р. Державного банку (не зважаючи на те, що на початковому етапі він виконував функції приватної кредитної установи), поступово створило підґрунтя для подальшого розвитку кредитно-банківської системи. Цьому сприяли заходи, які проводилися міністерством фінансів та його міністрами протягом другої половини XIX ст. - МХ. БУНГС. І. Вишнеградсьюш, С.Ю. Вітс: в першу чергу, забезпечувалася підтримка з боку держави окремих галузей господарства, традиційних для досліджуваного регіону. Ця допомога виявилася доречною, оскільки нові капіталістичні умови, в яких опинилися власники цукрових плантацій, заводів, хмільників, виробники збіжжя вимагали нетрадиційних підходів, для проведення яких потрібна була підтримка. Внаслідок фінансових ін'єкцій та активної мобілізації капіталів самими промисловцями було подолано кризу, яка наступила у 60 - 70 рр. в окремих галузях господарства Правобережної України. Врешті-решт, підтримка обернулася значними прибутками для держави, яка активно експортувала збіжжя, цукор та хміль

Перегляд статуту Державного банку- та прийняття нового, за яким передбачалося зменшення тяганини щодо надання позик, та більш активна підтримка сільськогосподарських виробників, завдяки можливості видавати позики під соло-векселі; створення спеціальних фондів для селянства - також промовисті факти.

Здійснення у 1895 - 1897 рр. грошової реформи за активної участі Державного банку- та підготовці її проведення представниками Київської економічної школи; курс на індустріалізацію країни, який

базувався на введенні твердої валюти та золотого монетаризму. - сприяли дальшому розвитку капіталізму та зміцненню Російської імперії в цілому і Правобережної України зокрема.

Діяльність селянського поземельного банку позначена здійсненням значної кількості УГОД В краї. Саме за допомогою цього банку певна кількість земель перейшла до рук найбільш заможних селян, які поступово ставали досить сильною сільською буржуазією, та створено ВІДЧУТНИЙ прошарок так званих середняків.

Діяльність Селянського поземельного банку була послідовним розвитком основ, закладених у Положеннях 19 лютого 1861 року земельної власності, котрі віддавна вкоренилися в умовах і звичках українського селянина. Саме Селянський поземельний банк станс пізніше значною опорою під час проведення столипінської аграрної реформи, яка мала найбільший успіх в Україні.

Виникнення та діяльність Дворянського земельного банку сприймалася у суспільстві неоднозначно. Тим більше, що за нових економічних умов він лише відволікав значні кошти від виробничої, продуктивної сфери та збільшував податковий тягар, який лягав на селян. Можливо, той факт, що у 80 - 90 рр. керуючим Дворянським земельним банком та одночасно Селянським поземельним був учень МХ. Бунге - Є.Е. Картавцев. який поділяв думку свого вчителя щодо недоцільності відкриття подібної установи, в краї було лише одне відділення банку в м. Києві, і в порівнянні з іншими державними банками, відділення яких діяли в краї, його оборот та кількість здійснюваних ним операцій були незначними.

Отже, протягоуі 60 - 90 рр. в Російській імперії створюється капіталістична кредитна система на чолі з Державним банком (при ЯКОМУ ошадні і пенсійні каси), в систем) державних кредитних установ входили Селянський поземельний та Дворянський земельний банки, які через мережу- своїх філій сприяли розвитку капіталістичних відносин на Правобережній Україні.

Джерела та література

1. Васильчиков А. Мелкий земельный кредит. - СПб.. - 1886.
2. Бородаевский СВ. Ссудо-сберегательные и кредитные товарищества - СПб., 1906.
3. Бунге Н.Х. Банковские законы и банковская политика. - СПб.. 1874.
4. Бунге Н.Х. Мысли о рациональном устройстве западно-европейских торговых банков. - К.. 1857.
5. Бородаевський СВ. Теорія та практика кооперативного кредиту. - Подєбрати. 1925.
6. Бовыкин ВИ. Зарождение финансового капитала в России - М.. 1984.
7. Акционер. - 1862. - № 10 - 13.
8. Воблий К.Г. Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловості. - К.: - 1930. - Т. 2.
9. Вестник финансов, промышленности и торговли. Указатель правительственных распоряжений по Министерству финансов. - 1893.
10. Витте СЮ. Воспоминания. Т. 1 - М.: 1960.
11. Вольнь. Газета політична, літературна і громадська. - 1895. - № 68.
12. Гиндин И.Ф. Банки и промышленность в России. - М. 1927.
13. Гуржій І. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні. - К.. 1962.
14. Об особенностях империализма в Россию. - М.. 1963.
15. Гамбаров П. К вопросу о банках краткосрочного кредита. - К.. 1885.
16. Гурьев А. К реформе крестьянского банка. - СПб.. 1884.
17. Записка о промышленных банках. - СПб., 1900.
18. Дело. 1876.
19. Зак А. Крестьянский поземельный банк (1893-1910). - М.. 1910
20. Ежегодник Мин-ва финансов. Вып. II. 1864.
21. Киевлянин. - 1864. - № 1 - 4; 1876. - № 13 - 15; 1888. - № 34; 1894. - № 5.
22. История Украинской ССР. В 10-ти томах, т.4. — К.: Наукова думка. 1983.
23. Кругляк Б.А. Внутренняя торговля в России в конце XIX - начале XX века. На материалах Украины. - Самара, 1992.
24. Коропєцький І.С. Українська економічна думка в XIX ст. - К.. 1991.
25. Кауфман Н. Статистика государственных финансов России в 1862-1884гг.-СПб., 1886.
26. Мигулин П.П. Наша банковская политика. - Харьков. 1904.
27. Настоящее и будущее русских финансов. - Харьков. 1907.
28. Оглоблін О. Проблема української економіки в науковій літературі і громадській думці XIX-XXст. - Нью-Йорк. 1953.
29. Оржнецкий Р.М. Полезность и цена. Политико-экономический очерк. - СПб. 1895.
30. Пихно Д.И. Коммерческие операции Государственного банка. - К.. 1876.
31. Промышленность. Журнал мануфактуры и торговли - 1862. Т. VI
32. Правительственный вестник. - 1892. - № 140.
33. РДІА Ф. 560. - Оп. 33. - Спр. 1026.
34. РДІА Ф. 587. - Оп. 33. - Спр. 559.
35. РДІА Ф. 587. - Оп. 60. - Спр. 76.
36. РДІА Ф. 592. - Оп. 40. - Спр. 123.
37. РДІА Ф. 592. - Оп. 13. - Спр. 36
38. РДІА Ф. 592. - Оп. 13. - Спр. 1604.
39. РДІА Ф. 592. - Оп. 13. - Спр. 1026.
40. РДІА Ф. 593. - Оп. 10. - Спр. 943.
41. РДІА Ф. 593. - Оп. 10. - Спр. 8. Спр. 10.
42. РДІА Ф. 593. - Оп. 10. - Спр. 9.
43. Раковский Н.Э. Сахарная промышленность Украины во второй половине XIX в. Социально-экономический очерк. - Чернигов: - 1992.
44. Рынок и реформы в России: исторические и теоретические предпосылки. - М.: Мосгорархив. - 1995.
45. Слабченко М.Е. Матеріали до соціально-економічної історії України. - Т. 2.
46. Стасюк М. Економічні відносини України до Великої Британії і Польщі. - Б.М. б.р.
47. Туган-Барановський МІ. Політична економія - К.: 1994.
48. Україна і світ: історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства. - К., 1994.
49. Хромов ПА. Экономическое развитие России в XIX - XX вв. (1800- 1917). - М., 1950.

50. Шишков А. Свеклосахарное производство в России. - М: 1870.
 51. ЦДІА України. - Ф. 442. - Оп. 55. - Спр. 35.
 52. ЦДІА України. - Ф. 442. - Оп. 55. - Спр. 206.
 53. ЦДІА України. - Ф. 442. - Оп. 1. - Спр. 34.
 54. Экономический журнал. - 1899. - № 2. 3.

Зміст

Вступ.....	3
Передумови створення мережі державних банківських установ.....	6
Специфіка діяльності Державного банку та його контор на Правобережній Україні.....	8
Підтримка Державним банком виробників та реалізаторів цукру.....	9
Співпраця банку з хмелярами та реалізаторами хмелю.....	13
Підтримка держави через Державний банк селянських господарств..	16
Розширення видів банківських послуг.....	17
Створення при конторах та відділеннях банку ощадно-позичкових та пенсійних кас.....	19
Підготовка та проведення грошової реформи 1895 - 1897 рр.....	21
Діяльність Селянського поземельного банку.....	25
Причини відкриття Дворянського банку та ставлення до нього.....	32
Висновки.....	36
Джерела та література.....	38

Венгерська Вікторія Олексіївна

Утворення та діяльність державних банківських установ на
Правобережній Україні у другій половині XIX ст.

Відповідальний редактор
доктор історичних наук, професор
В.Г. Сарбей

Підписано до друку 01.12..97. Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк.
2.56. Обл. Видарк. 2.63. Тираж 200. Зам. 611. 1997 р. Ціна договірна.

Поліграф, д-ця Ін-ту історії України НАН України. Київ-1,
Грушевського. 4